

ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

LEGAL INSTITUTE OF RIGHTS OF OWNERSHIP IN THE CONTEXT OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Несінова С.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права*

ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля»

У статті аналізуються питання захисту права власності в національних судах України та в ЄСПЛ. Наводяться статистика ЄСПЛ та проблеми імплементації міжнародних стандартів в Україні.

Ключові слова: ЄСПЛ, право власності, захист права власності, судова реформа, правозастосовна практика.

В статье анализируются вопросы защиты права собственности в национальных судах Украины и в ЕСПЧ. Приводится статистика ЕСПЧ и проблемы имплементации международных стандартов в Украине.

Ключевые слова: ЕСПЧ, право собственности, защита права собственности, судебная реформа, правоприменительная практика.

The article analyzes issues of protection of property rights in the national courts of Ukraine and the ECHR. The statistics of the ECHR and the problems of implementation of international standards in Ukraine are presented.

Key words: ECHR, property rights, protection of property rights, judicial reform, law enforcement practice.

Постановка проблеми. Правовий інститут права власності є одним із фундаментальних прав людини. Протягом багатьох століть людство турбувало питання про наявність, реалізацію та захист права власності. Право власності визначається головним інститутом цивільного права правової системи кожної держави. Тому інститут права власності є центральним правовим інститутом багатьох держав. Право приватної власності, його дієві гарантії, надійний і ефективний судовий захист належать до найважливіших атрибутів правової демократичної держави.

Стан опрацювання. Питання захисту права власності є важливим та актуальним, адже власність посідає особливе місце як в суспільному, так і приватному житті громадян. Практично кожна людина протягом свого життя стикається з тими чи іншими проблемами, пов'язаними з її власністю. Зокрема, власність є фундаментом життєздатності економіки держави, а також забезпечує існування і розвиток суспільства загалом. Проблеми реалізації положень ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у здійсненні та юрисдикційному захисті права власності в Україні за останні роки довартожували Г. Д'єдон, Н. Кузнецова, В. Рева, Я. Романюк, О. Шупінська, А. Яковлев та інші. Проте наявні проблеми тлумачення права власності та правозастосування вимагають розширення цих довартожень.

Метою статті є довартоження правового інституту права власності в контексті захисту права власності в Україні та на міжнародному рівні, вивчити діяльність ЄСПЛ, його статистику щодо України, розробити рекомендації щодо розвитку інституту права власності в національному праві.

Виклад основного матеріалу. Право власності досить часто розглядається лише у цивільно-правовому аспекті, що, у свою чергу, є помилковим судженням. У цьому разі обмежується сутність права власності. Адже поняття право власності може бути розглянуто не тільки у приватно-правовому контексті, а й у публічно-правовому. Можна виокремити кілька аргументів, що підтверджують необхідність довартоження права власності також із публічно-правової точки зору. По-перше, варто зазначити імплементаційний аспект, що дає можливість вивчати право на вільне володіння власністю у порівняльному контексті внутрішнього та міжнародного права. По-друге, це можливість вивчення права власності, яке має конституційне

закріплення, публічно-правовий механізм захисту та є пріоритетним у публічному ладі демократичних країн [1].

Інститут права власності посідає центральне місце в системі цивільного права будь-якої правової системи, зокрема правової системи України.

Ю. Червоний акцентує увагу на провідній ролі норм конституційного права регулювати відносини власності. Важливість конституційного регулювання відносин власності є безсумнівною, але все ж таки головне правове регулююче значення у цій сфері відносин належить нормам цивільного права, а інші норми (крім конституційних) мають переважно допоміжний характер [2].

За ч. 1 ст. 316 ЦКУ, право власності – це право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб [3]. Право власності, як і будь-яке право, має свій зміст, що полягає в єдності трьох правомірностей – володіння, користування і розпорядження. Цими правомірностями володіє власник, проте кожна з них, а в деяких випадках і всі вони разом, може належати не власнику, а іншій особі, правомірностями якій дав змогу користуватися власник.

Розрізняють право власності в об'єктивному і суб'єктивному розумінні. Право власності в об'єктивному розумінні – це сукупність норм, які регулюють право власності. Право власності в суб'єктивному розумінні доречно визначає Є. Суханов: «Право власності як суб'єктивне цивільне право – це закріплена законом можливість особи на свій розсуд володіти, користуватися і розпоряджатися належним їй майном, одночасно беручи на себе тягар і ризик його утримання» [4]. Варто погодитися з думкою Є. Суханова, адже власник має не тільки право власності, а й несе певні обов'язки. Зокрема, він зобов'язаний утримувати майно, що йому належить, якщо інше не встановлено договором або законом (ст. 322 ЦКУ). Він також несе ризик випадкового знищення та випадкового пошкодження майна (ст. 323 ЦКУ), якщо інше не встановлено договором або законом.

Інститут власності вважається одним із найбільш динамічних правових інститутів, що зазнавав значних змін у ХХ ст. під впливом різноманітних суспільних чинників. Ці зміни можна розглядати у контексті двох взаємопов'язаних рівнів. На внутрішньодержавному рівні, що передбачав диференціацію засобів та змісту правового регулювання відносин права власності, який мав відповідати потребам населення, та глобальному рівні, що передбачав уніфіка-

цію правового режиму власності, яка можлива за умови формування міжнародно-правових способів захисту права власності.

Доволі тривалий час питання стосовно захисту права власності було прерогативою внутрішньої компетенції держав. Але з розвитком міжнародної індустрії та взаємозв'язку держав, у результаті чого відбувається інтеграція осіб, капіталів, послуг, майна та відповідних прав на нього, виникла необхідність захисту права власності на міжнародному рівні, що, у свою чергу, активізує діяльність міжнародних судових інстанцій.

До основних стандартів у сфері правового регулювання відносин власності належить Загальна декларація прав людини (1948) та Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод (1950), учасниками яких є практично всі європейські держави, зокрема й Україна. Згідно зі ст. 17 Загальної декларації прав людини право приватної власності як основне і невідчужуване право людини [5]. У свою чергу, Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод є міжнародним договором, який закріплює певний перелік найбільш важливих для людини суб'єктивних прав. Невід'ємною частиною цієї Конвенції є окремі протоколи, які доповнюють та конкретизують її положення [6].

Ст. 1 Протоколу №1 (1952) до Конвенції проголошує: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна, інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права. Попередні положення, однак, ніяк не обмежують право держави запроваджувати такі закони, які, на її думку, необхідні для здійснення контролю за використанням майна відповідно до загальних інтересів або з метою забезпечення сплати податків або інших зборів чи штрафів» [7].

Відповідно до практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) ця стаття закріплює право безперешкодного користування своїм майном (власністю), регулює умови позбавлення власності, визнає право держав здійснювати контроль за використанням власності відповідно до загальних інтересів.

Таким чином, зміст ст. 1 декларує, що кожному гарантовано право на повагу до свого майна та передбачено певні гарантії прав приватних осіб у разі втручання держави в їхні права.

ЄСПЛ безпосередньо визнав: «Ст. 1 гарантує, по суті, «право власності»: Це є прямим наслідком використання слів «володіння» та «використання власності» (французькою – “biens”, “propriété”, “usage des biens”); підготовчі матеріали, в свою чергу, також недвозначно це підтверджують: розробники постійно вказували на «право власності» або «право на власність» із метою окреслення об'єкта проєктів, які передували прийняттю ст. 1 Протоколу № 1. Направді право розпоряджатися власністю становить традиційний та основоположний аспект права власності» [8].

Таким чином, можна стверджувати, що право власності позитивно закріплено в Конвенції як одно з основних прав людини.

Окрім зазначеної статті, частково майнових прав стосується і ст. 6 Конвенції, яка встановлює гарантії судового захисту, а також ст. 13, яка забезпечує можливість ефективного правового захисту порушених прав.

Функції забезпечення однакового тлумачення і застосування укладених міжнародних угод, дотримання положень міжнародних угод як із боку держав-учасниць, так і з боку самих органів міжнародних організацій покладено на судові органи, які входять до структури міжнародних організацій – Європейський суд із прав людини.

Європейський суд із прав людини є судовим органом, який безпосередньо уповноважений вирішувати спори, пов'язані з дотриманням норм Європейської конвенції захисту основних прав і свобод людини.

Безумовно, повноцінний захист власності можливий за умови належного дотримання міжнародно-правових стандартів, напрацьованих світовим співтовариством у національно-правових системах.

Варто наголосити, що головною проблемою застосування цих міжнародно-правових стандартів є розуміння та тлумачення змісту цих норм. Право тлумачити конвенційні норми стосовно захисту права власності має лише Європейський суд із прав людини через судові рішення, які мають дві особливих важливих ознаки. По-перше, вони обов'язкові для всіх країн-учасників Конвенції, а не тільки для тих, що є сторонами у справі. По-друге, в них містяться стандарти вирішення певних правових ситуацій. У судових рішеннях Європейського суду з прав людини розрізняють такі твердження за змістом: твердження *ratio decidendi* (стають обов'язковими для виконання) та твердження *obiter dictum* (не є обов'язковими, але важливі для обґрунтування різноманітних правових позицій). Підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що практика Європейського суду з прав людини займає пріоритетне місце в провадженні міжнародних стандартів захисту права власності в національні правові системи, у результаті чого відбувається розвиток публічно-правових засад у регулюванні відносин власності [1].

Статистика свідчить про те, що за кількістю випадків порушення права власності в європейських країнах посідає друге місце після порушення права на справедливий суд. Важливим є послідовне тлумачення та застосування на практиці права власності. Визначальну роль у цьому відіграє забезпечення єдності судової практики [8, с. 688].

Зокрема, Європейський суд із прав людини неодноразово наполягав на застосуванні принципу, згідно з яким у разі, якщо Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод є правовою основою, на яку може посилатися заявник, він має це робити в національному суді, або навіть сам національний суд має звернутися до необхідної норми Конвенції. В Україні для цього немає юридичних перепон. Ч. 1 ст. 9 Конституції України свідчить: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України». Крім того, ст. 55 Конституції України свідчить: «Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» [9].

23 лютого 2006 р. був прийнятий Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», який гарантував, що рішення ЄСПЛ є обов'язковим для виконання Україною [10].

Безумовно, що у разі порушення права власності більшість осіб прагне захищати його шляхом звернення до суду, що, у свою чергу, вимагає від суддів, які розглядають такі спори, високого професійного рівня теоретичної та практичної підготовки, вміння визначати характер спірних правовідносин, правові норми, що їх регулюють, а також правильного та однакового застосування одних і тих самих норм права у таких правовідносинах.

Протягом останніх років значної актуальності для України набули рішення Європейського Суду з прав людини, які стосуються порушень ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Перше рішення Європейського Суду щодо України (Справа Совтрансавто-Холдинг проти України) стосувалось порушень права власності. Так, станом на кінець 2014 р. на розгляді в Європейському суді знаходилось 69 900 справ проти держав-сторін Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, із них – 13 850 справ – проти України, у відсотковому співвідношенні це 21,4% від загальної кількості справ [11].

Із часом кількість цих справ стрімко зростає, що демонструє наявність значних прогалин у національному законодавстві про власність та відповідній практиці правозастосування. Так, згідно зі щорічним звітом про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2015 р., Україна займає перше місце за кількістю справ, що розглядаються в Європейському суді станом на 31 грудня 2015 р. Статистика 2016 р. також підтверджує, що, порівняно з іншими країнами, лідером звернень до ЄСПЛ є Україна: 22,8% всіх справ розглянуто за участю України.

Прикладом є справа «Бочан проти України (№ 2)» стосовно визнання права власності особи на частину будинку та на землю, на якій побудований будинок. Ця справа неодноразово розглядалася національними судами, але заявниці було відмовлено у задоволенні позову. Ухвалою Верховного Суду України рішення судів нижчих інстанцій було залишено без змін. Тому заявниця подала заяву до Європейського суду з прав людини, в якій скаржилась за п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод на результат та несправедливість судового провадження у її справі. Розглянувши цю скаргу, Європейський суд із прав людини постановив порушення п. 1 ст. 6 Конвенції та зобов'язав сплатити заявниці 10 000 євро відшкодування моральної шкоди та додатково суму податків, що можуть нараховуватися [12].

Основну групу справ проти України становлять ті, предметом яких є невиконання рішень судів. Найбільша кількість рішень Європейського суду з прав людини стосувалась невиконання або тривалого невиконання рішень національних судів, що були пов'язані із захистом права на вільне володіння власністю. Варто зазначити, що у 2015 р. Європейський суд надіслав Уряду України 8 863 справи проти України з пропозицією надання зауважень Уряду України, 8 143 справи стосуються саме невиконання або тривалого невиконання рішень національних судів. У 2016 р. статистика змінилась: 3 18 171 справи проти України таких зауважень вже 1 326 [9].

Загалом у 2015 р. Європейський суд розглянув 83 справи проти України. У 51 рішенні Європейського суду було констатовано порушення Україною положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Заявники вимагали компенсацію на загальну суму 7 078 426,3 євро. Після розгляду справ Європейський суд зобов'язав Україну сплатити заявникам 527 146,61 євро. Отже, Європейським судом було відхилено вимоги заявників на суму 6 551 279,69 євро, що становить 92,6% [11].

Підсумовуючи, варто зазначити, що кількість поданих до Європейського суду з прав людини заяв щодо порушення громадянських прав Україною в особі уповноважених органів свідчить про наявність проблем на рівні держави як із додержанням прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, так і з їхнім судовим захистом. У Щорічному звіті про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2015 р. [11] серед основних проблем, які призводять до констатації Європейським судом порушень Україною положень Конвенції, згадано невиконання або тривале виконання рішень національних судів, а також недоліки судової практики, що призводять до порушення права особи на справедливий судовий розгляд. Отже, в Україні існують проблеми не лише з виконанням рішень національних судів, а й з виконанням рішень Європейського суду з прав людини.

Варто зазначити, що українське законодавство ще не досягло досконалості в питаннях регулювання права власності та забезпечення реальних гарантій прав власників. Але ця сфера поступово вдосконалюється та зазнає позитивних змін. Із метою забезпечення належного виконання рішень Європейського суду у справах щодо України був розроблений План дій щодо реалізації Національної

стратегії у сфері прав людини на період до 2020 р., затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 50/2015. [13]. Вказаний план дій було затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1393-р від 23 листопада 2015 р. «Про затвердження плану дій щодо реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 р.».

Однак є й негативний момент. І досі, на жаль, все ще трапляються випадки, коли суди під час застосування практики ЄСПЛ достатньою мірою не зважають на мету та завдання правового регулювання відносин власності, що закріплені Першим протоколом до Конвенції, та застосовують судову практику ЄСПЛ невідповідно. Це, зокрема, стосується обґрунтування судових рішень, ухвалених за результатами розгляду поширених категорій спорів, наприклад: 1) тих, що стосуються повернення майна (зокрема земельних ділянок) у державну або комунальну власність у результаті порушень закону під час передачі такого майна у приватну власність; 2) тих, що стосуються конфіскації майна (зокрема грошових коштів) як адміністративного стягнення за порушення, зокрема, митних правил. Загальна проблема – здебільшого те, що суддя посиляється на певне рішення ЄСПЛ, іноді цитує деякі його пункти, вириваючи їх із контексту справи, і сприймає результат вирішення ЄСПЛ справи як безпосереднє «керівництво до дії» – тобто задовольняє позов у справі, яку розглядає, якщо і ЄСПЛ прийняв рішення про задоволення заяви [14, с. 13].

Варто також зазначити, що Закон України «Про гарантії виконання державою судових рішень», який набув чинності 1 січня 2013 р., не вирішує проблеми, оскільки не гарантує виплати за тими рішеннями національних судів, які вже стали приводом для скарг до ЄСПЛ. Законопроект про внесення змін до Закону блокується в українському парламенті. Таким чином, до ЄСПЛ і досі надходять сотні таких справ. Натомість, північна сусідка України, Росія, у тій самій сфері невиконання судових рішень уже вжила заходів у рамках рішення ЄСПЛ «Бурдов проти Росії» (2) від 15 січня 2009 р. й прийняла закон, який дає громадянам РФ змогу звертатися до національних судів із метою отримання компенсації за затримку виконання судових рішень. Як зазначає Комітет із правових питань і прав людини ПАРЄ, у результаті прийняття такого закону частка справ проти Росії в цій сфері знизилась з 44 до 17% [15].

Наявність значних прогалин у національному законодавстві про власність та відповідній практиці правозастосування є причиною збільшення за останні роки звернень до ЄСПЛ проти України. На жаль, Україна залишається лідером звернень до ЄСПЛ, що свідчить про невисоку ефективність тих заходів, що вживала держава щодо виправлення ситуації, зокрема в рамках Проекту Ради Європи «Підтримка реформи системи судівської відповідальності в Україні». Залишаються актуальними проблеми реформування судової дисципліни, про що сформулював висновки ЄСПЛ у рішенні у справі «Олександр Волков проти України», та інституційної системи судової влади. Практика ЄСПЛ ще не набрала гідного застосування в рішеннях національних судів.

Висновки. Державі варто забезпечити єдину судову практику із захисту прав власності, що відповідає міжнародно-правовим стандартам, напрацьованим світовим співтовариством. Однак при цьому зміст правового регулювання відносин права власності має відповідати потребам населення. Приймаючи нові закони, що стосуються реформування влади та захисту прав (зокрема й права власності), а також виконання судових рішень, держава не повною мірою враховує стан правового розвитку населення та реєстрації його власності. Врахування цих аспектів та критичний перегляд дисциплінарної й адміністративної відповідальності державних службовців за порушення прав людини надасть можливість знизити кількість звер-

неня до суду і також до ЄСПЛ, підтвердить статус України як сучасної демократичної держави.

Подальші дослідження з цього питання мають бути спрямовані на забезпечення імплементації практики ЄСПЛ у судочинство України, аналіз правозастосовної

практики України з метою розроблення шляхів її вдосконалення в умовах незавершеної правової реформи, на зміст якої суттєво впливають зобов'язання, прийняті Україною у зв'язку зі вступом до Ради Європи і підписанням Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Яковлев А.А. Міжнародно-правове співробітництво у захисті права власності в системі Ради Європи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / А.А. Яковлев . – Харків : Б.в., 2009 . – 20 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pandia.ru>.
2. Право власності в об'єктивному і суб'єктивному значенні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/literatura/chiv_pravo/068.php.
3. Цивільний Кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
4. Суханов Е.А. Право собственности: Общие положения / Е.А. Суханов // Гражданское право. – Т. 1. – 1998. – Гл. 15. – С. 489.
5. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua>.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua>.
7. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua>.
8. Шевчук С.В. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції / С.В. Шевчук. – Вид. 2-е, випр., доп. – К.: Реферат, 2007. – С. 695–701.
9. Звіт Європейського суду з прав людини за 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_analysis_2016_FRA.pdf.
10. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
11. Звіт Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.minjust.gov.ua>.
12. Стаття 1 Першого протоколу «Захист власності»: Справа «Бочан проти України (№ 2)» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.minjust.gov.ua>.
13. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини : Указ Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua>.
14. Романюк Я.М. Втручання в право власності з точки зору його відповідності статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: критерії Європейського суду з прав людини та досвід України на окремих прикладах судової практики / Я.М. Романюк // Право власності: європейський досвід та українські реалії: Збірник доповідей і матеріалів Міжнародної конференції (м. Київ, 22–23 жовтня 2015 р.). – К.: ВАІТЕ, 2015. – С. 7–23.
15. Д'едон Г.Т., Рева В. Європейський суд з прав людини: нові виклики // Юстиніан. – 2013. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3978>.